

Зорица РАДУЛОВИЋ*

О ЛЕКСИЦИ У ДЈЕЛУ МИРА ВУКСАНОВИЋА

Први је Вук у Рјечнику о појединим ријечима испричао читаве приповијести: дефиниције су му изгледале недовољне осиромашујуће, анегдоте и посебне ситуације су му се учиниле много изражајније. Писац Миро Вуксановић је отишао даље од свог претходника и његов подухват је радикалан, Семољ гора и Семољ земља спадају у најоригиналније речнике. За писца ријечи нијесу само пука средства за именовање бића и ствари; оне посједују свој аутономни живот који је само дјелимично у функцији наших потреба и навика. Може нам се у први мах учинити да је Вуксановић у свим књигама трагао само за суштином језика. Било би тако да га је свео на строгу рјечничку позицију. Он му је подарио ширу значењску основу и увео га је у причу с циљем да је смислено оживотвори.

У вријеме кад је усмено стваралаштво практично нестајало једини, медиј у коме су се чували трагови народног генија био је језик. Семој је реалитет пишчеве завичајне топографије, али у књигама које насловљава он је метафора за један ишчезли свијет. Вуксановићеве „семољске” књиге су књиге о ријечима. То су ријечи много више звучне него што значе. Њихова семантика више је подређена сонорној димензији тако да би се њихов смисао понекад дао наслутити и без познавања језика из ког су узете. То су ријечи-слике са огромном асоцијативном потенцијом. Вуксановић је трагао за ријечима свог стварног и митског завичаја које постоје само у том омеђеном и зазиданом свијету и који само у том свијету нешто и значе. Сакупио је и одабрао таквих 878 ријечи у Семољ гори и 909 ријечи у Семољ земљи дакле око двије хиљаде ријет-

* Проф. др Зорица Радуловић, редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу

ких, звучних и сликовитих ријечи чиме је Вуксановић обогатио вуковску традицију језика. Поређао их је по принципу азбучника и градиће и тако конципирани азбучни мозаик писац паралелно реализује с првом лексиграфском и другу књижевну односно умјетничку функцију. Самим тим што су издвојене у наслове прозних текстова ријечи су у Вуксановићевим књигама аутоматски постале носиоци нових језичких порука.

Те ријечи изњедрио је један миље скрајнути и најчешће, затворен у себе у коме је причање и домишљање учинило живот смисленијим и представљало неријетко једину одбрану и наду. Вуксановић се стога може назвати креативним архиваром древних ријечи и прича о њима. У кратким причама о ријечима је похрањена цијела животна филозофија заогрнута духовном тканином стварних или фиктивних становника. Писац својим стваралачким поступком удахњује живот заборављеним ријечима враћајући их у њихову приватну, комуникативну, мисаону, вербалну и сваку другу функцију. Показује, док је у језику, да ништа није заувјек изгубљено. Вуксановић се овдје потврдио као аутор који облике тих ријечи има у свом активном рјечничком фонду, а истовремено посједује и изванредан слух за њихову снагу и пуноћу. И као што рече један од критичара „не знам да ли је неко обавио тако важно и креативно путовање до свог завичаја”. Аутор је омогућио да се ријечи разиграју до својих најкреативнијих могућности. Тако смо их препознали као загонетне и тајновите јунаке колективног умовања и процеса стваралачке персонализације. Аутор није дао да нестану и да се забораве. Учинио је све да опстану са обновљеном снагом и освојеним значењима.

У Семолъ – књигама несумњиве лексичке вриједности станује и живи, чини се још само у њима, језик из неког свијета које је минуо. Избор ријечи дат је азбучним редом и у њему су се без сумње нашле оне које су се наметале својом значењском пуноћом, звучношћу и сликовитошћу прије свега.

Као лексикограф писац је истумачио и њихову богату синонимију, наводећи мноштво варијација. Па и да се остало само ту било би добијено једно значајно лексикографско дјело које би по обиму грађе по њеном избору, срећености и истумачености представљало значајан стваралачки резултат. Једним стваралачким поступком показао је шта све може да прими ријеч, да у себи укупи, а другим колико се рукаваца и варница из ње може умножити, колико из језгра може да се емитује.

Тако нпр. један број ријечи из Вуксановићева Семолъ – рјечника може имати различита семантичка одређења. Међу такве ријечи које су се напуниле значењем или како би рекла Исидора Секулић „које су се на-

брале живота” јесу: ћанути, семољ, опалич, одак, оперо и друге. Тако нпр. за ријеч ћанути писац каже да је ријеч са више лица и да се лако промеће. „Ћану им се прње на гранама гдје су их прострли да се провјетре. Ћане им се вареника кад је проциједе. Ћане им се ријеч кад је измисле. Свакоме ћане памет кад почне да брка, заборавља и понавља, кад излапи, посенили. Ћане мећава кад се нагло смири. Ћане киша кад одједном престане. Ћане на небу кад се разведри. Ћанути је скрајнути у страну.”

Модел на које писац семантички одређује поједине ријечи су веома разноврсни. Он то ради или плетући око њих причу у првом или трећем лицу или кроз речнички мотивисана објашњава да наративних дијалогских форми и поетски интонираних фрагмената често писаних у једној разгранатој и раскошној реченици. Оно што пада у очи при тим објашњењима јесте да су извјесне ријечи сабиралиште многих и различитих значења што само потврђује општепознату мисао „да се дух неког језика очитује најјасније у његовим непреводљивим ријечима” (Ебнер -Ешанбах). Сам аутор то објашњава наводећи ријеч оврчити па каже: „Оврчити је погодити, смислити праву ствар, предсказати шта ће се десити, намијенити коме шта сљедује, обиљежити узрок, брзо мислити, одабрати циљ, остварити наум – све је то оврчити. Могла бих још оволико значења наћи али ми све то не би било ни овићак ни трун, ни мрвица онога што ми сине када изговорим оврчила сам јер се ријеч не учи дословним превођењем и пресликавањем. Ријеч се учи на примјерима из живота и тако потоје дио живота. Овим је објашњено зашто је свака ријеч важна”.

Већи број ријечи Вуксановић семантички одређује набрајањем читавог низа истозначница. Објашњавајући ријеч весак он каже. „Да пробамо само са в.

Ако издржимо! Да то није вервела? Јесте. Да није и варда? Јесте. Да није и века? Јесте. Да није и вагањ? И то је. Да није и виска? И то је. Онда је весак – арлак. Јесте. И бицик? Јесте и то. Силно се изгаламисмо. Бог весак”.

На сличан начин дато је и следеће одређење. „А знаш ли шта је *ћозлав*. Нешто зарозано, неуредно. И још какво. Сљававо. Реци још. Ћозлаво је трававо. Још, још ... Ћозлаво је неспретно, смотано, неотријебљено, углибано, шанатно, распасано, старински запуштено, засемољено. Свака ти је погодила”.

И ријеч обраван аутор објашњава по истом принципу. „Неко каже тавањак. Неко говори – зараван. Неко вели да је то затупасто брдо, а неко да је раван лединак. Неко ће опет све замијенити и рећи да је то пабе-

љак. А ја одавно зборим – обраван. Неке ријечи својом полисемантичношћу обједињују у себи читав ланац других ријечи и значења: Таква је нпр. лексема илаво коју аутор одређује и као чељаде погане душе, злорадо, злобно, подмукло, лукаво, пакосно, заједљиво, неучињено, њутравно, укривено, тешкосјено и све то под одредницом *илаво*.

Лексичко богатство Вуксановићева семољског језика огледа се у посебном именовану и најмањих дистинкција једног те истог појма. Тако нпр. нијансе у величини камена обиљежиле су различитим лексемама. У том смислу аутор објашњава: „облићак је мали, обли, бијели камен. У потоку, у води, налик јајету. Ако је већи зове се облутак. Ако је још већи име му је облутаћак. Ако је још већи зове се обруљак. А мала облица од камена је обрљак”.

У Вуксановићеву одређењу лексема Семољ означава и велики снијег и маглу велику, и облак црни али семољ је и чиста трава и непрегледно камено точилаои шума огромна и гора недоречена.

Са концентрацијом више значења појављује се и ријеч *одак*. Према ауторовом одређењу „фина, оката, вјешто изведена ријеч”. Па је одак и било какав пут којим лако идемо, одак је и разговор који лијепо иде, одак је и човјек који брзо пролази кроз тешкоће, и писац који течно пише, и сликар коме боје иду од руке, одак је и испаљен метак и бачен камен и домаћин када му је све пошло у напредак, одак је свако ко несметано оди”.

На сличан начин као сабиралиште различитих значења одређена је и ријеч *опалич*: „Тамо је све опалич. Опалич је поган језик и погана ријеч. Опалич је зла жена. Опалич је свако љуто чељаде. Слана је опалич за младу траву и цвијет на воћкама. Опалич је велики мраз. На свакој ометини убија опалич од вјетрова. Опалич је коприва кад нас дохвати по голијену. И пелин на језику. Опалич је свака љута трава. Опалич је ледена ноћ под осојном гором.

Упућујући на семантику неких семољских ријечи Вуксановић често апострофира значењске нијансе ових у односу на њихове синониме, упозоравајући да су мале разлике најтеже и доказујући на тај начин да правих и потпуних синонима има веома мало или их уопште нема ако се узму у обзир финије семантичке нијансе и стилске вриједности. Тако нпр. при одредјењу лексеме *ваина*, он каже: Лако је рећи-раса. Лако је рећи – пасмина. Лако је рећи – сорта. Лако је рећи – сој. Висина ће знати о чему је збор. Али ваина је све то и малко још.” Каткад Вуксановић при објашњењу наких појмова у немогућности да „преведе” ријеч и на-

ђе одговарајући синоним међу општеупотребним ријечима прибјегава описном или сликовитом представљању.

Такав случај имамо нпр. са лексемом *грушавина* коју аутор објашњава подробно приказујући процес настанка и стварања онога што та ријеч именује. То изгледа овако. „Сачека да прође Илиндан и да отврдне трава. Помузе густу овчју варенику. Проциједи је и котлић на вериге објеси. Угиши ватру да је једнака и успе прашку соли између прстију. Полако мијеша кашиком каже дјечи да не галаме. Пази да се не узвари, да не пробије кључ. Помало узима, одиже кашику, чеперак, не више, лагано сипа неколико пута, изоштри уво, слукти док се не ућића, док се млаз не уједначи, док се точење не може чути. Тада је грушавина готова. На другој страни семољске планине, на округљаку под изворима, на исти начин готове јардум.”

Примјетно је покатак да Вуксановић експериментишући са језиком при поређењу неких лексема употребљава читав низ ријечи од истог творбеног језгра. Такав је случај са лексемом *искашати*. „Добро коси. Добра му је коса. Лако је с начином отезати откосе. И бити козбаша пред мобом. Фино поткаша. Руби до земље. Још боље искаша”.

Дакле, варирајући једну ријеч у различитој употреби писац производи лексички потенцијал што га чине ријечи истог творбеног морфема који дају основно значење, док различити префикси уносе нова модификована значења. За ово је илустративно и одређење ријечи *ишчиљак*. „Полако нестајеш, чилиш. Училиеле ти очи у главу. Омалиле ти се руке, зачилиеле. Нећеш се никад отчиљети. Училио си као лампа без гаса. Све ти ишчилило. Сад ћете звати ишчиљак.

Објашњавајући поједине ријечи Вуксановић често употребљава и читаве склопове блискозначница које варирају исту мотивску нит, мијењајући јој само нијансе. Тако нпр. одређење лексеме *мегара* изгледа овако. Шта би му приждио? Мегару. Не знам ни то. Знач ли шта је вира нија. Чујао сам. А ицара. И тога се сјећам. А зиндан. Отприлике. А катава. Као и остало. Свему је томе налик мегара: кровинара, приземљуша, слаба кућа, колиба ... То је мегара.

Дакле, исти појам Вуксановић одређује навођењем више синонима. Марко Вешовић сматра да је у ствари црногорско немање условило ту и такву поплаву синонима јер је то начин да се језиком производе оно чега нема. Тако, језик бива не само средство изражавања и комуникације, него и средство компензације о чему је на сличан начин писао и Љубомир Симовић истичући да људи измишљају она силна имена за једну исту ствар зато што немају шта да именују па на оном једном што има-

ју учогавају сваку разлику и промјену и оно што је макар и незнатно промијењено региструју у језику као посебно и новостворено. Неспорно је да и Вуксановић потврђује ова тумачења. И код њега се ријеч која је према поимању писца „наше најбоље и најљепше имање” појављује често умјесто живота који би требало да изрази. На тај начин ове књиге и својим необичним лексиконом и још необичнијим животом који је коме изречен поткрепљује ону лијепу мисао Анатола Франса да је „речник читав свијет у абecedном низу”. И сам писац каже да су речници наше најбоље књиге и да је у њима наше укупно памћење.

Семољ гора и Семољ земља су израсле из два рјечника Српског рјечника Вука Караџића, најбоље књиге нашег језика и Ускочког речника Милије Станића најбоље урађеног лексикона у савременој лингвистици ако се при томе мисли на локалне говоре.

Пишчев матерњи говор је исти као грађа у поменутих рјечницима али тумачења ријечи није узимао ни од кога. Ријечи су му се јављале саме а он им је давао значења и градио причу као цјелину. Пустио је да ријеч говори себе и да ријеч говори о себи.

Миро Вуксановић је у нас јединствен лексикограф али не уобичајени лексикограф, лексикограф-научник, већ лексикограф-пјесник. Вуксановић је велики заљубљеник у ријечи крњојелског говора, маг, чаробњак, пјесник ријечи тог говора. Укрштањем завичајног морачког и ускочког говора Вуксановић ствара и освјетљава тамни вилајет језика, као истинске куће бића, тако да завичајне ријечи и приче живе пуним животом. Језик у књижевним дјелима М. Вуксановића једно је од најснажнијих језичких врела у нашој књижевности. Мало шта је природно као истина да писац мора говорити, писати и мислити у матерњим ријечима онако као што је прве изговорио, прве слике и прилике видио.

Семољ гора и Семољ земља су романи веома атрактивни на лингвистичком и семантичком плану.

Ријеч је о језичкој грађи, наслагана из ауторовог завичаја, ријечима које су одавно ван употребе или локализоване на одређеном простору. Аутор књига није само изабрао ријечи из већ полу заборављеног вокабулара наших предака него их је учинио специфичним књижевним јунацима и тако направио невјероватан ланац минијатурних прича о оном свијету који је стајао иза тога моћног језика у нестајању. Вјековна стапања више начење у једно и растакање једног у више рукаваца саздала су непоновљиви језички и амбијент семољски филолошки пејзаж. Наши народни говори урастају, губе се. Ријечи које је Вуксановић испретао говоре о богатству и слојевитости језика Ускока и Мораче, његовом уте-

мељењу и трагању саговорника да се за сваки појам нађе више облика при чему се види да се рачунало на звучности и активност израза што је битно за „трајну рецепцију”. Вуксановићу је, уочљиво се, види да је по обиљу синонима требало много времена и особито креативности да сваку ријеч да у корпусима, особито када је ријеч о њиховим нетипичним и рекло би се веома сложеним значењима. Семољске књиге су духовни лексикон завичаја то је ризница народног духа коју Вуксановић на један веома креативан начин оставља будућим генерацијама.

Вилијам Гас, савремени амерички приповједач написао је: „Битно је да писац престане сматрати да је његов посао да приказује свијет. Он сада зна све јасније да је његов посао да га ствара и то од јединог Медија којим он господари – од језика”. Управо онако како је Вуксановић створио свијет у језику.

Zorica RADULOVIĆ

ON LEXIC IN THE NOVEL OF MIRO VUKSANOVIĆ

Summary

This work aims at showing different models which Miro Vuksanović uses to explain rare, sonorous and archaic vocabulary, i. e. words which are part of his native topography, but which in his books *Semolj mountain* and *Semolj country* become a metaphor for a bygone world. Both books are most original dictionaries: the writer lets about two thousand words speak for themselves and for him as well. In this work we are examining the modes by which this masterful narrator builds a story around each word.

